

Agnieszka Ganiek
ORCID: 0000-0001-8639-2794
agnieszka.ganiek@edu.uekat.pl
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2021.190>

Open Access CC BY 4.0

Cytowanie: Ganiek, A. (2021). Partycypacja społeczna – przypadek podregionu tyskiego. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 8(14), 40-49. DOI: 10.26366/PTE.ZG.2021.190

Partycypacja społeczna – przypadek podregionu tyskiego

Abstrakt

Samorządy i organizacje pozarządowe dążą do tworzenia i realizacji lokalnych polityk poprzez co stają się naturalnymi partnerami. Partycypacja społeczna ulega ciągłej ewolucji nie tylko praktycznej, ale również legislacyjnej. Przebieg procesu wdrażania mechanizmów partycypacji społecznej w gminach w głównej mierze zależy od wiedzy i woli decydentów oraz determinacji lokalnych grup społecznych. Celem artykułu jest określenie jakie narzędzia partycypacji społecznej wykorzystywane są przez jednostki samorządu terytorialnego z obszaru podregionu tyskiego, a także próba identyfikacji barier współpracy z perspektywy organizacji pozarządowych oraz samorządu terytorialnego. Podczas przygotowywania niniejszego artykułu dokonano krytycznej analizy literatury przedmiotu i innych źródeł wtórnych oraz przeprowadzono osobiste wywiady telefoniczne. Artykuł ma charakter teoretyczno-empiryczny i składa się ze wstępu, dwóch części merytorycznych i podsumowania, w którym sformułowano wnioski poznawcze i aplikacyjne.

Słowa kluczowe: partycypacja społeczna, inicjatywa lokalna, konkursy ofert, budżet obywatelski, NGO, JST

Social participation - the case of the Tychy subregion

Abstract

Local governments and non-governmental organizations strive to create and implement local policies, which makes them natural partners. Social participation is constantly evolving, not only in practice, but also in legislation. The course of the process of implementing social participation mechanisms in communes largely depends on the knowledge and will of decision-makers and the determination of local social groups. The goal of the article is to determine what tools of social participation are used by local government units from the Tychy subregion, as well as an attempt to identify barriers to cooperation from the perspective of non-governmental organizations and local government. During the preparation of this article, a critical analysis of the literature on the subject and other secondary sources as well as personal telephone interviews was performed. The article is theoretical and empirical in nature and consists of an introduction, two substantive parts and a summary in which cognitive and application conclusions were formulated.

Key words: social participation, local initiative, call for proposals, civic budget, NGO, JST

JEL: J18

Wstęp

Wybory, które miały miejsce 27 maja 1990 r. były symboliczne, gdyż otworzyły nowy rozdział historii polskiej samorządności. Reforma samorządowa umożliwiła rozwijanie społeczeństwa obywatelskiego. Te trzydzieści lat pozwoliło na zbudowanie wielu doświadczeń, wykreowaniu lokalnych liderów politycznych i społecznych. Jednostki samorządu terytorialnego są fundamentem społeczeństwa obywatelskiego, którego ciągły rozwój wprowadził na rynek coraz więcej różnorodnych narzędzi partycypacji społecznej. Celem badania było określenie jakie narzędzia partycypacji społecznej wykorzystywane są przez jednostki samorządu terytorialnego z obszaru podregionu tyskiego. Do celów szczegółowych badania należała próba identyfikacji barier współpracy z perspektywy organizacji pozarządowych oraz samorządu terytorialnego.

Na podstawie analizy literatury przyjęto następujące hipotezy badawcze:

- H1: Władze jednostek samorządu terytorialnego nie są chętne do współpracy z organizacjami pozarządowymi.
- H2: Władze jednostek samorządu terytorialnego wykorzystują instrumenty partycypacji w ograniczonym zakresie.
- H3: Przedstawiciele organizacji pozarządowych nie znają wszystkich instrumentów partycypacji.

Podczas przygotowywania niniejszego artykułu dokonano krytycznej analizy literatury przedmiotu oraz posłużono się danymi statystycznymi dostępnymi w Banku Danych Lokalnych, Biuletynie Informacji Publicznej oraz danymi uzyskanymi z gmin podregionu tyskiego oraz wybranych organizacji pozarządowych.

W pierwszej części artykułu przedstawiono założenia teoretyczne partycypacji społecznej, współpracy jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi oraz dokonano przeglądu najbardziej popularnych narzędzi współpracy wykorzystywanych przez samorządy w Polsce. Druga część pracy ma charakter empiryczny oraz zawarto w niej próbę identyfikacji barier współpracy z perspektywy obu analizowanych sektorów. Ostatnia część artykułu ma charakter podsumowujący zaprezentowane analizy wraz z wnioskami z nich wynikającymi.

Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi

W myśl ustawy zasadniczej, podstawowym ogniwem samorządu terytorialnego jest gmina, która wraz z podsektorem rządowym tworzy sektor publiczny. W polskim prawodawstwie brak

jest jednolitej definicji samorządu terytorialnego, natomiast regulacje ustroju samorządu można wywodzić z takich aktów prawnych jak Konstytucja RP (1997), czy ustaw poświęconych poszczególnym szczeblom samorządu terytorialnego. Samorząd lokalny obejmuje samorząd gminny i samorząd powiatowy. Z. Niewiadomski (za: Wojnicki, 2008, s. 28-29) definiuje samorząd jako wyodrębniony w strukturze państwa, powstały z mocy prawa, związek lokalnego społeczeństwa powołany do samodzielnego wykonywania administracji publicznej, wyposażony w materialne środki umożliwiające realizację nałożonych nań zadań. Od czasów M. Webera, który zaproponował model idealnej biurokracji, minęło sporo czasu. W literaturze na przestrzeni lat pojawiały się różne teorie mające na celu wypracowanie najefektywniejszego sposobu funkcjonowania administracji publicznej. Należą do nich m.in. zarządzanie publiczne, nowe zarządzanie publiczne, governance, new governance czy neoweberyzm. Najbardziej popularny w ostatnich latach stał się governance (Jessop, 2007, s. 5-11). J. Hausner (2008, s. 405) zaproponował następujące tłumaczenie tego pojęcia „współzarządzanie” lub w węższym znaczeniu politycznym „współrządzenie”. W koncepcji współzarządzania administracja publiczna powinna w szerszym zakresie zwracać uwagę na mieszkańca i przedsiębiorcę. Ponieważ zgodnie ze swoimi zadaniami statutowymi, to na ich rzecz ma służyć. Takie podejście odrzuca imperatywny sposób sprawowania władzy publicznej, a promuje zaangażowanie interesariuszy w podejmowanie decyzji. Biorąc pod uwagę powyższe, można dojść do wniosków, że zaangażowanie społeczne obywateli warunkuje powodzenie mechanizmów współzarządzania. Zaangażowanie mieszkańców w podejmowanie wspólnych decyzji może dotyczyć m.in. zagospodarowania przestrzennego, budowania strategii rozwoju, rozwiązywania bieżących problemów, środowiska naturalnego, gospodarki oraz aspektów społecznych. Taki model zarządzania niesie ze sobą wiele korzyści, w tym lepszą diagnozę potrzeb społeczności lokalnej, budowę ścisłej współpracy z mieszkańcami, rozwój kompetencji obywatelskich, budowę poczucia odpowiedzialności mieszkańców za miasto, kreowanie pozytywnego wizerunku administracji (Korenik, Rynio, 2018, s. 127-136). P. Gliński i H. Palska (1997, s. 356-392) definiują aktywność obywatelską jako celowe działania jednostek oraz ich zrzeszeń, które wkraczają w sferę publiczną i są adresowane do pozostałych uczestników i użytkowników tej przestrzeni. W. Świątkiewicz (2004, s. 40) podkreśla, że istotnym czynnikiem lokalnej aktywności obywatelskiej jest poczucie przynależności do społeczności lokalnej, długi okres zamieszkiwania, silne więzi społeczne, w tym sąsiedzkie oraz plany na dalsze zamieszkanie. A. Olech i M. Kotnarowski (2012, s. 151-175) zwracają uwagę, że na poziom obywatelskiej aktywności mają również wpływ istotne kontakty społeczne rozumiane jako znajomość obywateli z przedstawicielami władzy lokalnej,

elit politycznych czy pracowników urzędu miasta lub gminy. Równie istotnym czynnikiem wpływającym na kształt aktywności obywateli jest lokalna polityka władz samorządowych. Może ona utrudniać lub wspierać aktywność obywateli.

Organizacje pozarządowe są zjawiskiem niezwykle złożonym i wielowymiarowym, co niewątpliwie przysparza wielu badaczom trudności terminologicznych. Jest to problem istoty samej działalności i aktywności społecznej, która może przybierać rozmaite formy w zależności od intencji działaczy. W literaturze przedmiotu występuje wiele pojęć, których genezę stanowią różne systemy gospodarcze, w konsekwencji jest to źródło wielu nieporozumień. Do najpopularniejszych określeń zaliczyć można: organizacje trzeciego sektora, organizacje pozarządowe, NGO – non governmental organization, organizacje non-profit, organizacje pożytku publicznego. Mimo wielu różnic, pojęcia te używane są zamiennie. Termin organizacja pozarządowa nawiązuje do relacji tego typu podmiotów z sektorem państwowym stawiając je w opozycji do siebie. Natomiast pojęcie organizacja non profit wskazuje na przeciwstawność do sektora prywatnego (Schmidt, 2012, s. 14). Niektórzy badacze trzeciego sektora terminem organizacja pozarządowa określają podmioty, które zostały formalnie zarejestrowane zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa (Gliński, Lewenstein, Siciński, Frączak, 2002, s. 314). Inni badacze poszerzają zakres pojęcia kwalifikując do sektora pozarządowego wszelkie nieformalne grupy i niezarejestrowane organizacje (Bogacz-Wojtanowska, 2016, s. 14-17). Artykuł 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie definiuje organizacje pozarządowe jako „niebędące jednostkami sektora finansów publicznych w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych lub przedsiębiorstwami, instytucjami badawczymi, bankami i spółkami prawa handlowego będącymi państwowymi lub samorządowymi osobami prawnymi, niedziałające w celu osiągnięcia zysku – osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym fundacje i stowarzyszenia”. Jednocześnie ustawodawca zwraca uwagę, że przepisów dotyczących organizacji pozarządowych nie stosuje się do partii politycznych, europejskich partii politycznych, związków zawodowych i organizacji pracodawców, samorządów zawodowych, fundacji utworzonych przez partie polityczne, europejskich fundacji politycznych. W niniejszym opracowaniu pojęcie organizacji pozarządowej będzie używane zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.

Konstytucja RP (1997) podkreśla rolę i znaczenie lokalnych samorządów w realizacji polityk publicznych. Czytamy w niej, że „samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej. Przysługującą mu w ramach ustaw istotną część zadań publicznych

samorząd wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność”. W celu efektywnego wykorzystywania ograniczonych zasobów jednostek samorządu terytorialnego do realizacji polityk publicznych angażowani są partnerzy. Naturalnymi partnerami są w tym przypadku organizacje pozarządowe, które w głównej mierze realizują użyteczne cele mieszczące się w obszarze pożytku publicznego. Zaangażowanie organizacji pozarządowych w proces tworzenia polityk publicznych włącza je w świadomy sposób w pracę na rzecz lokalnego rozwoju (Zybała, Wojdat, 2012, s. 33-35).

Wyniki badań prowadzonych przez Stowarzyszenie Klon/Jawor w 2018 r. wskazują, że w Polsce jest zarejestrowanych 117 tys. stowarzyszeń i 26 tys. fundacji, z których 31% ma powyżej 15 lat. Samorząd znajduje się w bliskim otoczeniu organizacji pozarządowych. W celu zwiększenia jakości współpracy pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego a organizacjami pozarządowymi należy ją realizować zgodnie z zachowaniem następujących zasad: pomocniczości i suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji, jawności i legalności (Waszak, Masłowski, 2012, s. 73-83).

Minęło już ponad pięćdziesiąt lat, od kiedy S.R. Arnstein sformułowała drabinę partycypacji. Badaczka zwróciła uwagę na zróżnicowanie zjawiska partycypacji. Definiowała ona partycypację społeczną jako „sposób redystrybucji władzy zapewniający uczestnictwo w procesach decyzyjnych osobom dotychczas wykluczonym społecznie i ekonomicznie” (Arnstein, 1969, s. 216-224). Na podstawie tak przyjętej definicji, można wnioskować, że partycypacja społeczna jest podstawą demokracji. Problemem może być realizacja tych zasad przez władze, które niekoniecznie chcą realizować te idee w praktyce podejmowanych przez siebie działań. S.R. Arnstein na podstawie swoich badań wyodrębniła następujące poziomy partycypacji społecznej: brak uczestnictwa, działania pozorne, a także uspołecznienie władzy. W ramach powyższego podziału wyszczególniła kolejne elementy budujące ośmiostopniową drabinę partycypacji. Na najniższych szczeblach, w obszarze braku uczestnictwa wyodrębnione zostały: manipulacja i terapia. We wskazanych przypadkach obywatele nie są angażowani w podejmowane decyzje. W zakresie działań pozornych wyszczególnione zostały: informowanie i konsultowanie. Na tym poziomie pojawia się element komunikacji na linii obywatel - władza, a w drugim dochodzi aspekt wyrażania swojej opinii. Warto jednak zwrócić uwagę na to, iż wyniki konsultacji nie są wiążące. Redystrybucja władzy pojawia się dopiero w trzecim poziomie, gdzie znajduje się: partnerstwo, delegowanie oraz kontrola obywatelska. Na tym poziomie obywatele traktowani są jako równi partnerzy w dialogu z władzą, a zadania są wręcz oddelegowywane. Warto podkreślić, że również odpowiedzialność za podejmowane decyzje jest obustronna (Kotus, Sowada, Rzeszewski 2019,

s. 31-54). Wskazane wyżej formy partycypacji społecznej tworzą wymiar jakościowo-kompetencyjny. Nie można natomiast pominąć wymiaru merytorycznego i formalno-organizacyjnego (Mendel, 2002, s. 28). Na wymiar merytoryczny składają się jeszcze wymiar przedmiotowy i podmiotowy. Wymiar przedmiotowy określa, które elementy procesu decyzyjnego podporządkowane są partycypacji społecznej. Wymiar podmiotowy wskazuje zakres partycypacji społecznej. Z kolei na wymiar formalno-organizacyjny składają się np. metody prawne usprawniające proces partycypacji społecznej, zróżnicowanie sposobów partycypacji, w tym formalnych i nieformalnych (Gurdek, 2016, s. 127-150).

Obecnie jednostki samorządu terytorialnego mają do dyspozycji cały wachlarz narzędzi angażujących lokalną społeczność, należą do nich m.in. budżet obywatelski czy inicjatywa lokalna. Decydenci mogą również wspierać funkcjonowanie organizacji pozarządowych, kontraktować zadania publiczne oraz prowadzić angażujące konsultacje aktów prawa miejscowego.

Badania własne instrumentów partycypacji społecznej wykorzystywanych w podregionie tyskim

Metodyka przeprowadzonego badania

Pojęcie podregionu, jako jednostki terytorialnej, wprowadzono na obszarze Polski w 2020 r. - do celów statystycznych. Podregion tyski funkcjonuje w obecnym kształcie od 2008 r. i obejmuje południową część aglomeracji śląskiej. Populacja badawcza była celowa i ograniczona do 17 gmin: Łaziska Górne, Mikołów, Orzesze, Ornontowice, Wyry, Goczałkowice-Zdrój, Kobiór, Miedźna, Pawłowice, Suszec, Bieruń, Łęczyny, Imielin, Bojszowy, Chełm Śląski, Tychy, Pszczyna. Podregion tyski na swoim obszarze ma 4 powiaty: mikołowski, pszczyński, bieruńsko-łędziński i Powiat m. Tychy. Diagnozą wykorzystania narzędzi partycypacji społecznej objęte zostały wszystkie gminy podregionu tyskiego (17). Badanie przeprowadzono w oparciu o dane zastane w Biuletynach Informacji Publicznej oraz wywiady bezpośrednie telefonicznie przeprowadzone z pracownikami urzędów w okresie od października do listopada 2020 roku. W ramach prowadzonych badań uzyskano kompletne dane z wszystkich wskazanych jednostek samorządu terytorialnego.

Głównym celem badań było określenie, jakie narzędzia partycypacji wykorzystywane są przez jednostki samorządu terytorialnego z obszaru podregionu tyskiego. Do celów szczegółowych badania należała próba identyfikacji barier współpracy z perspektywy organizacji pozarządowych oraz samorządu terytorialnego. Badaniem zostały objęte takie

narzędzia jak: otwarte konkursy ofert, konsultacje społeczne, inicjatywa lokalna, obywatelska inicjatywa uchwałodawcza oraz budżet obywatelski.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że wszystkie z badanych gmin korzystają z takich narzędzi jak ogłaszanie otwartych konkursów ofert oraz przeprowadzanie konsultacji społecznych. Inaczej wygląda sytuacja z inicjatywą lokalną, gdzie niezbędne, wewnętrzne regulacje związane z procedowaniem wniosków o inicjatywę lokalną ma 14 gmin, co stanowi 82,35% badanych. Warto zwrócić uwagę, że przepisy ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie obligują jednostki samorządu terytorialnego do posiadania uchwały organu stanowiącego, która określa tryb i szczegółowe kryteria oceny wniosków o realizację zadania publicznego w ramach inicjatywy lokalnej.

Kolejnym badanym aspektem była obywatelska inicjatywa uchwałodawcza. Źródła jej istnienia możemy doszukać się w Konstytucji RP oraz w ustawie o samorządzie gminnym, powiatowym i województwa po nowelizacji w 2018 r., która zagwarantowała prawo do wychodzenia z inicjatywą uchwałodawczą obywatelom. W 11 gminach z 17 badanych funkcjonują uchwały regulujące zasady składania obywatelskich inicjatyw uchwałodawczych, co stanowi 64,71%.

Ostatnim z badanych aspektów było funkcjonowanie budżetów obywatelskich, które w ostatnich latach zyskują na popularności. Szczególnie po wprowadzeniu w 2018 r. ustawy o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych, która jednocześnie reguluje dotychczasową praktykę gmin w zakresie organizacji budżetów obywatelskich. W tym przypadku zaledwie w 7 gminach funkcjonowały procedury realizacji budżetu obywatelskiego, co stanowi 41,18% badanych gmin. Należą do nich m.in. Tychy, Mikołów i Pszczyna.

Według danych zebranych w badaniach bezpośrednich, organizacje pozarządowe z terenu podregionu tyskiego rzadko współpracują z innymi organizacjami pozarządowymi (19%), a także z samorządami poza udziałem w otwartych konkursach ofert (12,3%). Niski poziom współpracy przekłada się na utrudnienia związane z realizacją inicjatyw własnych organizacji pozarządowych.

Według przedstawicieli organizacji pozarządowych do głównych barier współpracy z jednostkami samorządu terytorialnego należą:

1. Oparcie funkcjonowania organizacji o wolontariuszy realizujących swoje działania w godzinach popołudniowych, w których urzędy już nie pracują.
2. Brak środków finansowych na wkład własny często wymagany w ogłaszanych przez samorządy otwartych konkursach ofert.

3. Brak wiedzy, z jakich instrumentów organizacje mogą korzystać współpracując z samorządami.
4. Brak wychodzenia z inicjatywami ze strony samorządów.

Natomiast strona samorządowa wskazuje następujące bariery współpracy:

1. Brak lub niskie zaangażowanie w ogłaszanych konsultacjach społecznych.
2. Postrzeganie organizacji jako podmiotów nieprofesjonalnych.
3. Brak znajomości przepisów prawa wśród przedstawicieli organizacji pozarządowych.
4. Braki kadrowe – traktowanie współpracy z organizacjami jako zadań dodatkowych.

Zarówno u przedstawicieli organizacji pozarządowych, jak i jednostek samorządu terytorialnego, występuje obawa oraz ograniczone zaufanie przy realizacji projektów partnerskich. Każda ze stron preferuje realizację projektów we własnym zakresie. Z jednej strony wynika to z faktu, że samorządy nie korzystają z aktywnych technik konsultacji społecznych, takich jak otwarta przestrzeń czy grupy focusowe. Jako główną technikę konsultacji wybierają ogłaszanie ich w biuletynie informacji publicznej i na tablicy ogłoszeń. Warto również podkreślić, że zarówno samorządy jak i przedstawiciele organizacji podkreślili, że istnieje potrzeba realizacji takich inicjatyw, które zarówno jednej jak i drugiej stronie przybliżą funkcjonowanie poszczególnych podmiotów.

Podsumowanie

Empiryczne badanie przeprowadzone wśród przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych pozwoliło na realizację celu pracy i dostarczyło ciekawych wniosków. Partycypacja społeczna ulega ciągłej ewolucji nie tylko praktycznej, ale również legislacyjnej. Mimo wielu pozytywnych zmian, które badacze trzeciego sektora obserwują na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat, współpraca między organizacjami pozarządowymi a jednostkami samorządu terytorialnego nie jest jeszcze w pełni satysfakcjonująca dla żadnej ze stron. Przebieg procesu wdrażania mechanizmów partycypacji społecznej w gminach w głównej mierze zależy od wiedzy i woli decydentów oraz determinacji lokalnych grup społecznych. W rezultacie przeprowadzonych badań własnych, a także na podstawie dokonanej analizy literatury przedmiotu potwierdza się pogląd J. Kotusa (2013, s. 226-236), który podkreśla, że niezbędne jest jednoczesne wykorzystanie wszystkich trzech podstawowych form (informowania, konsultowania i współdecydowania), aby móc stwierdzić, że proces partycypacji jest efektywny. W konsekwencji rzetelnie prowadzonych procesów partycypacji również realizacja polityk publicznych przebiega operatywnie, co jednocześnie

proceeds to the implementation of the concept of co-management of cities. The complexity of social participation processes and the multitude of possible instruments of participation require a deepening of knowledge on the merits of each of the interested parties. It is also necessary to change the attitude of employees and decision-makers of territorial units, who are currently unwilling to cooperate with non-governmental organizations. Non-governmental organizations are increasingly becoming real partners for territorial units in the implementation of public policies under the condition of mutual understanding and respect for the principles of cooperation. It is worth noting that all of the studied municipalities use such instruments as open competitions for tenders. It is also worth emphasizing that each of the studied municipalities has a strategic document defining goals, principles, forms and conditions of cooperation, which is the „Annual program of cooperation of the municipality with non-governmental organizations and other authorized entities”. Unfortunately, the fact of possession by the municipality of a document regulating cooperation with non-governmental organizations is not sufficient, and the engagement of municipalities remains declaratory, as a result of which both sides do not use their potential in full. It thus raises the question, whether procedures are necessary that are binding in municipalities, or whether it is the local politics that has an influence on this?

Due to the character of the work discussed, the issues were not exhausted to the end. This allows for a possible further expansion of the topic. The synthetic selection of content was necessary for this reason, as the material, which was managed to be gathered, significantly exceeded the limits of the article.

The results of the conducted research may have practical application, especially in the context of streamlining the implementation of participatory processes in territorial units and the creation of public policies or the concept of co-management.

Bibliografia

- Arnstein S.R. (1969), A Ladder Of Citizen Participation, *Journal of the American Institute of Planners*, 35 (4), 216-224, DOI: 10.1080/01944366908977225.
- Bogacz-Wojtanowska A., Wrona S. (2016), *Zarządzanie organizacjami pozarządowymi*, Wydawnictwo Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Gliński P., Palska H. (1997), Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej, w: Domański, H., Rychard, A. (red.), *Elementy nowego ładu*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Gliński P. (2002), Podstawowe słabości – niektóre sukcesy trzeciego sektora, w: Gliński, P., Lewenstein, B., Siciński, A. (red.), *Samoorganizacja społeczeństwa polskiego – trzeci sektor*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Gurdek, M. (2016), *Partycypacja społeczna we współczesnym samorządzie terytorialnym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanitas, Sosnowiec.

- Hausner J. (2008), *Zarządzanie publiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jessop B. (2007), Promowanie „dobrego rządzenia” i ukrywanie jego słabości: refleksja nad politycznymi paradygmatami i politycznymi narracjami w sferze zarządzania, *Zarządzanie Publiczne/Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*, 2 (2), 5-25.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (1997), Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483, z późniejszymi zmianami.
- Korenik S., Rynio D. (2018), Partycypacja społeczna a kształtowanie kierunków rozwoju miasta, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk*, 272, 127-136.
- Kotus, J. (2013), Position of the Polish city on the ladder of public participation: Are you going the right way? The case of Poznań, *Cities*, 35, 226-236, DOI: 10.1016/j.cities.2013.08.001.
- Kotus J., Sowada T., Rzeszewski M. (2019), Ponad górne szczeble „drabiny partycypacji”: koncepcja Sherry Arnstein po pięciu dekadach, *Studia Socjologiczne*, 3 (234), 31-54
- Mendel, T. (2002), *Partycypacja w zarządzaniu współczesnymi organizacjami*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Olech A., Kotnarowski M. (2012), Gotowość mieszkańców do partycypacji w: Olech, A. (red.), *Dyktat czy uczestnictwo? Diagnoza partycypacji publicznej w Polsce*, t. I, Wydawnictwo Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa.
- Schmidt J. (2012), *Rozwój organizacji pozarządowych. Teoria i praktyka*, SEDNO Wydawnictwo Akademickie, Warszawa.
- Stowarzyszenie Klon/Jawor (2019), *2018 Kondycja organizacji pozarządowych*, Warszawa.
- Świątkiewicz W. (2004), Więzy sąsiedzkie i życie publiczne w: Szczepański, M.S. Śliz A. (red.), *Obywatel w lokalnej społeczności. Studia i szkice socjologiczne*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Nauk Społecznych, Tychy, Uniwersytet Opolski, Opole.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873, z późniejszymi zmianami.
- Ustawa z dnia 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych*, Dz.U. z 2018 poz. 130, z późniejszymi zmianami.
- Waszak Ł., Masłowski P. (red.) (2012), *Poradnik modelowej współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych*, Sieć Wspierania Organizacji Pozarządowych SPLOT, Warszawa.
- Wojnicki J. (2008), *Samorząd lokalny w Polsce i Europie*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku.
- Zybała A., Wojdat M., (2012), Współpraca jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych w zakresie tworzenia polityk publicznych, w: Waszak, Ł., Masłowski, P. (red.), *Poradnik modelowej współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych*, Sieć Wspierania Organizacji Pozarządowych SPLOT, Warszawa.